

СЪДЪРЖАНИЕ

Няколко предварителни думи	7
Словесност и литература	9
Самосказ	21
<i>Под игото и Записки по българските въстания</i>	50
Видрица: при извора	59
Антологично преувеличение	83
Предание и спомен в литературата	106
Гергана, това съм аз	134
Елин Пелин – Божият ред и покушенията срещу него	152
Йовков: Другоселецът като другосветец.	171
Как разказваме	214
Водорасли на брега	226

Идея и обща редакция:
Проф. д-р Енчо Мутафов

Автор: Енчо Мутафов

Идея за корица:
Доц. Георги Драчев

Предпечат: Люба Атанасова

ISBN-10: 954-680-399-5
ISBN-13: 978-954-680-399-3

НЯКОЛКО ПРЕДВАРИТЕЛНИ ДУМИ

Тази книга се занимава с въпроси, които би следвало да будят висок интерес. Как разказваме означава как мислим, с какви средства разбираме света. И тъй като нашите средства, нашите мисли са изключително специфични и чужди на европейските, то това, смятам, ни обвързва още повече с тази проблематика. Защо е така, читателят ще разбере, като затвори последната страница.

Не е нужна даже последната страница. Прочитът на тази книга ще се отличи от прочита на една монография. При монографията трябва да се изчака краят, за да се разбере цялото, за да стигнем до обема и смисъла на посланията ѝ. В книгата, която сте разтворили, е достатъчно да се изчака краят на някои от текстовете в нея. Цялото не е организирано „от-до“, то може да издаде схващанията си в отделен текст. Причината е, че всяка статия е писана сама за себе си. Това предполага неизбежните повторения. Лесна работа е те да се отстранит, но от това ще пострада целостта на статията, нейната композиция, нейното изложение на една теза. А и повторенията са винаги по принципни въпроси – онези, заради които е написана статията и е събрала цялата книга. Те засягат съдбата на древния ни космос, формирането на художествената ни мисъл от негови особености и мощното му въздействие върху начина ни на мислене. Повторенията, разбира се, са приблизителни, защото всяка отделна работа е отношение и към частен въпрос на общата проблематика.

Книгата е съобразена и с друг факт – че бе предшествана от монографии за двама от най-самобитните представители на българската мисъл – Захари Стоянов и Йордан Радичков. По тази причина отделни по-малки и конспектиращи работи за двамата ни писатели тук са излишни. Двете монографии и настоящата книга образуват едно голямо цяло, което излага моите схващания за българското ни място под слънцето.

ЧАСТ II. СЛОВЕСНОСТ ВЪЗНИКАДЕЩА

засилват със земите, които придобиват възможност за използване на тези земи. Това е първият етап от формирането на нова култура. Вторият етап е свързан със заселването на земите, които са придобити чрез военни походи. Този етап е характерен за всички култури, които са създадени чрез военни походи. Третият етап е свързан със заселването на земите, които са придобити чрез превземане на територии, които са били заселници на предишните култури. Четвъртият етап е свързан със заселването на земите, които са придобити чрез превземане на територии, които са били заселници на предишните култури. Първият етап е свързан със заселването на земите, които са придобити чрез военни походи. Вторият етап е свързан със заселването на земите, които са придобити чрез превземане на територии, които са били заселници на предишните култури. Третият етап е свързан със заселването на земите, които са придобити чрез превземане на територии, които са били заселници на предишните култури. Четвъртият етап е свързан със заселването на земите, които са придобити чрез превземане на територии, които са били заселници на предишните култури.

СЛОВЕСНОСТ И ЛИТЕРАТУРА

За да се разбере това, за което ще говоря и начинът, по който ще го свържа с българската книжовност, трябва се разяснят двете понятия словесност и литература. Нека да не ни изглеждат толкова ясни, особено ако ги сложим в отношение. Подстъпът към тях може да бъде със средства, които ги превъзхождат – не литературни, а културоедски. С него ще се засегнат основни ценности на културния код на една цивилизация, а в случая – на неговата смяна. Смяната е главоломна, след нея ще дойде цивилизация със средства, непознати на тогавашните. Наречена европейска, кодовата ѝ смяна се извършва при древните гърци.

За европеца кодовата смяна не се вижда лесно, не се натрапва на окото му, защото той е неин продукт и се намира в нейна среда. Културните му ценности се градят върху нея. С европейската самовлюбеност е трудно да се схване, че онова, което се създава в европеизма – частните видове познания, философията, науката, изкуствата, литературата в частност – не носи критерий за сменения код, т.е. за предишните цивилизации. Толкова по-нелепо е прехвърлянето на собствения европейски критерий върху тези цивилизации.

С такова прехвърляне се твърди, че траките имали изкуство, шумерите имали литература, индуите имали философия, египтяните изкуство, китайците медицина, вавилоните астрономия.

С такова прехвърляне всяко познание на предевропейските култури е предназначение – наченки на онова, което неръкотворният европеец има да прави.

С такова прехвърляне се получава дори нещо още по-нелепо: историята преди юдеите и гърците е предистория.

Европейският код заля света, създаде господстваща култура. Всяка култура по света започна да се приспособява към европеизма. А да го кажем и по-точно, колкото да е грубо: всяка култура се присламчва към нея. Ако ценностната система на която и да е култура през последните едно–две столетия не се превърти в европейско измерение, тя страда от комплекси, от “призрака на про-

винциализма”, както пише преди години Тончо Жечев. Този призрак е еднакво възбуден и в патос за корен. Ние изживяваме тези два патоса вече два века.

И двата патоса са резултат от измерението с друга култура. Те са две страни на един медал, бягство от себе си.

Културата, която има собствена норма, няма нужда от патос за корен. Тя просто се гради върху него и не държи да го създава. Пред културата, която не се оглежда в друга, не стои въпросът за критерий. Критерият е нужен, когато има две неща и трябва да се уточни кое какво е.

Поради стекли се обстоятелства на нас критерий ни е нужен. Ние не сме сами в културните отношения. Случило се така, че и никога не сме били – от момента, в който собствената ни култура е била пожертвана заради отношението с друга култура. Българският древен космос в отношението му с Византия, по всичко личи, не е страдал нито от комплекси, нито от нужда за критерий. Те настъпват с налагането на византийско, канонизирано християнство, а с него – славянизацията. На българския модел за света, на българския човек, дошли на това място и заварили едно бездържавно племе, им предстои най-страшната трагедия – неизживеният собствен възгled за нещата.

Връщам се към този период, наричан “златен век на българската култура”, не за да търся началата на една двояща се култура, а за да приведа известни, но потулвани думи на Христо Ботев. Както се случи с много негови думи, и тези са произнесени само от него, и тези гузно се подминават, и тези не се наема никой да оспори или да приеме. Те са следните:

Още в началото на своето съществуване на Балканския полуостров той е бил народ трудолюбив, енергичен и възприемчив, но историческият ход на работите, който го хвърли в съседство и борба с разлагация се тогава стари мир, го доведе до такова положение, щото с приемането на християнството той беше принуден да се зарази с болестта на гнилата и развратната в онова време Византия. Постоянната борба за съществуване, сродяването на българските царе с византийските императори и прием-

мането на тогавашната православно-идиотическа култура на Византия, от една страна не дадоха нашия народ време да развие своят национален характер и да изработи здрави основни за своето бъдеще, а от друга страна отделиха една част от него и съставиха известната по своята разточителност и развратност българска аристокрация. Народът се затвори със своите язически богове в семейния живот, ходеше подир царете си да се бие с византийците и с другите околнни народи само из омраза към чужденците и из любов към техните богатства, и твърде малко се грижеше за това, що произхождаше в неговите по-горни пластове. Политически живееха само дворът, аристокрацията и духовенство, на които сватбарските борби с Византия приготвиха смъртта на България. Във времето на Симеона, т.е. във времето на златния български век, България беше достигнала не само върхът на своята слава и могъщество, но и до апогеят на своята смъртоносна болест. (к. Е. М.)

И към края на тази гениална статия – прогнозата на Ботев:

Както с приемането на византийската култура ние се показахме маймуни и достигнахме да бъдем робове на азиатските варвари, така и със сляпото поддържане на Европа ние ще достигнеме да бъдем робове сами на себе си. Когато е така, то какво трябва да се прави? – Преди всичко ние трябва да влеземе в самуиловска борба с новата Византия, пък тогава вече да заемем от Европа това, щото ни е потребно, щото не ни достига и щото е признато за полезно на човекът. В противен случай с нашият живот е неприемливо нищо човеческо и ние твърде лесно можеме да загинеме.

Диагнозните и прогнозни думи на Ботев са неудобни и неуютни на много хора, но са неудобни най-много на онези, които плодят идеята, че Възраждането е пристъп на буржоазност, т.е. за вид европоцентризъм. Възрожденските луде, които ме интересуват за темата, не са много, но са големи. Във всеки от тях се индивидуализира народ, както Унамуно определи гения. Тези луди образуват необикновено четвероевангелие: Паисий, Раковски, Левски и Ботев. В техните идеи и слово ще разберем, че

българското Възраждане е всичко друго освен буржоазност.

То е буржоазност на други национални нива – в своята повърхнина, в своя, тъй да се каже, гечинек. В гълбината си то е противоположното. А именно: *възкресяване на помръкналия български космос*.

Възкресяването създаде кулминацията на българската книжовност и битност, преди да настъпи следващият й период – литературата, заела се със съвсем други задачи.

Сега имаме надежда да се опазим от онова, от което се е беспокоил Ботев: да бъдем робове сами на себе си.

Стеснена в улея на книжнината, опасността се състои в едно: да наложим на възрожденската ни словесност литературна гледна точка. Обратното – да се наложи на тази словесност собствената й гледна точка – не е правено. Печална е тук следата, която остави мощният ум на Боян Пенев. Неговата *История* е стягане на словесността в менгемето на литературата, стягане на един възкресен български модел в европейското мерило. Ако почвам от високата точка на Боян Пенев, мога да завърша и с ниската точка. Там Паисий не е друго освен будител, Раковски – романтик на измишльотини и несръчен стихоплетец, а Ботев поради липсващата мярка за мисловното му дело го наричаме всянак. Нещо друго. Чрез това стягане на възрожденския модел Ботев просто не ни е нужен. Той трябва само за постамент. С другото плаши, поставя неудобни въпроси, та затуй е “краен”, “яростен”, “нихилистичен”. В книга за българското стихосложение няма раздел именно за Ботев – поетът, създад собствената ни поетическа мяра. В критическа книга за философски мотиви в българската поезия отсъства Ботьов – пресъздателят на фантастичния български космос, на нашия възглед за света. В книга с избрани български есета няма ред от Ботьова. *Излечима ли е нашата болест* или която да е негова работа не се сторила есеистична на съставителя-есеист. Няма да се зачудя, ако дойде ден в антология на българската поезия да не срещнем Ботев. Атанас Далчев писа, че той завършва народната песен и с това мнение дава сигнал за такава антология.

За да не станем робове сами на себе си, нужно е да върнем на нашата словесност онова, с което тя се е снабдила сама – намерила е изворите на онези ценности, които спасяват от подражание на чужд модел или от бягство при корена.

За да продължа нататък, трябва да се върна към началото. Какво е словесност и какво литература?

Под словесност разбирам книжовно явление, за което няма термин. Думата словесност го замества. Всяка цивилизация, която не се измерва с друга било като й подражава, било като кара да й подражават, не се нуждае от термин. Терминът е продукт на обособените познания. Той се създаде от европеизма, от неговото гръцко основополагане.

Словесността е създаване на текстове с надлична гледна точка.

Литературата е създаване на текстове с лична гледна точка.

Всичко значи е въпрос кое къде се вписва. Дали човекът в космоса, или космосът в човека. Словесното поведение на извъневропейските култури е цивилизационно предпазено от потребността човекът да усреднява себе си, да измерва света чрез и през себе си. Самобитната ни култура и възрожденското възстановяване на нейния космос е именно такава култура: едно извъневропейско явление. Ала такава е и литературата ни нататък, до днешните изключителни явления Йордан Радичков и Ивайло Петров. В нея акцентите са поставени на места, където европейската художествена мисъл не ги поставя. Най-общо казано, те не са върху Аза, върху индивида като средище на света. Нашата литература-словесност е впита много здраво в корените ни – в древните надличностни “сказове”. Тя е много повече събитие-глагол и по-малко субект-подлог.

И така, с гръко-европейския експеримент нещата са обърнати на 180 градуса. Един цял свят, един космос, с който човекът се е измервал, се свлича до частния човек и се прекупва през неговия поглед. Той се свежда до символ-метафора-сравнение-алегория-знак-термин-абстракция на човешкото, т.е. до основания за литература, изкуства, наука, философия, логика, психология.

Платон е първият, който трагично е усещал този нов код в своята цивилизация – а той е от големите й строители – и е гледал с тъга към египетските ценности.

Убеждението ми, че нашето Възраждане не се определя в същността си от европеизма, не противоречи на разбиранията, че то е възраждане на народ и държава. Но то засяга народността като държавност и държавността като народност – т.е. възстановяването на светоглед, с който българите са имали нужда да дойдат именно на тези земи. Като всеки светоглед той е билявление, засягащо целия народ и днес по откъслечни данни може да съдим за него. Сетне, официално изтласкан с покръстването, той намира прибежище в най-сигурното място на всяко народно самосъзнание: фолклора и обреда.

След като са изгубени възможностите му да битува във всички зони на народния живот; след като е снет от културата чрез покръстването и покушението срещу аристокрацията, българският възглед започва да се утаява в последното си прибежище.

Възраждането със своите големи мъже искаше да изведе този възглед от безписмената му сфера и да го оловеси – т.е. да го направи пак повсеместен.

Иван Венедиков показва с нов подстъп, че смъкването в гълбината на българското мислене не е загуба на светогледа. Този възглед живее, но по друг начин. За да се види, трябват други очи, други разбирания и изследователски подход.

Към тях се стремим и ние в нашите проучвания.

Медното гумно на прабългарите и Златният стожер на прабългарите бяха предшествани от спора за *Веда словена*, който теглеше в същата посока, независимо от резултата. *Веда словена* е също възрожденско дело, типична негова рожба. Сетне, при олитературяването на нашата книжовност, тя излезе мистификация. За моето схващане и двете страни на спора имат почти еднакво значение. Дали ги е имало тези предания и през Възраждането те бяха извадени на бял свят, или Възраждането имаше нужда от тях и си ги измисли, говори за един и същи импулс.

Възраждането е явление, съставено от разнотипни явления. В известен смисъл дори от противотипни. Нека да не забравяме

това. Посоките са обратни според това кой какво е искал да възроди. Оттук идва принципът на словото, което се създава. Цариградският кръг освен другите си усилия се стреми да възроди църквата, т.е. нещо официално през Средновековието. Цариградските дейци искат с българския Великден да й придадат статут, който тя е имала в свободната държава. Букурещкият кръг иска

да възроди обратното – онова, което същата държава е преследвала; неофициално спасения дъх на българските изконни начала.

Ботев е изтъкан от този порив – и с поезията си, за която са ни нужни съвсем нови литературо-веществени средства, и с прозата си, която е част от поезията му. Левски гледа в сцеплението на етноса напред, Ботев гледа в причините за разцеплението. Двата безпощадни мозъка на Възраждането сякаш най-напред се стремят да изградят рамката, а после в нея да вместят необикновените си идеи и думи. Сега имаме повече надежда да пристъпим към Ботевия български свят, в чиято изворово-христова, а не византийско-християнска същина кръстът играе голяма роля. Не е просто вече с даскалско чистосърдечие да наричаме *Хаджи Димитър* балада и с жанровата инерция да определяме и да подминаваме краткото съседство на вълк, юнак и самодива. Иван Венедиков, изследването на Валентин Ангелов за иконостаса ни и на Драгомир Петров за вълка-пазител слагат друга основа на тълкуванията. Най-първото е – да предпазят този необикновен и чудат понякога свят на Ботев от измерване с европейските ценности. С тях и чрез тях олеква, не е той. Показаха го толкова негови тълкуватели. Пенчо Славейков например се чудеше как едно кръвожадно животно ближе кратко раната и се питаше гневно няма ли най-сетне тая кръв да спре да тече. С новия изследователски подстъп няма да разместваме строфи и да се дивим как гора ще зашуми, а сетне вятър ще повее. Нито да определяме силата на Ботев от нагона му за свобода. Недоуменията около Ботев са много и не е нужно да изреждам. Държа да наблюда не върху тяхната недомисленост, защото не са Пенчо Славейков и Боян Пенев хората, които ще си позволят да упрекнат в подобно нещо.